

“Zo Vondel mogelijk”

Toneelvertaler Laurens Spoor over de terugkeer van de *Gijsbrecht van Aemstel*

Op 1 januari herleeft een traditie: Vondels drama *Gijsbrecht van Aemstel* wordt na jaren weer opgevoerd in de Amsterdamse Stadsschouwburg, door Het Toneel Speelt. Wat staat het publiek te wachten? Is de taal van toen nog wel begrijpelijk? En aantrekkelijk? Toneelvertaler Laurens Spoor stak Vondels oude tekst in een nieuw jasje. “De *Gijsbrecht* kan nog net zo sprankelen als vroeger.”

Olga van Marion en
Ton van der Wouden

Vondel is terug. Dat wil zeggen: Vondels toneelstuk *Gijsbrecht van Aemstel* is terug, terug waar het tot 1968 jarenlang op Nieuwjaarsdag te zien was: in de Amsterdamse Stadsschouwburg. Het is ook al voor 2013 geprogrammeerd, dus je kunt zeggen dat hiermee een oude traditie in ere wordt hersteld. Natuurlijk is Vondels beroemde stuk na 1968 her en der ook nog weleens opgevoerd, in diverse min of meer vrije bewerkingen. Maar de *Gijsbrecht* zoals die van 1 tot en met 8 januari 2012 in Amsterdam te zien zal zijn (met daarna een landelijke tournee), volgt tamelijk getrouw de oorspronkelijke versie.

Hoe goed zal het publiek de tekst in januari nog kunnen volgen? De eerste regels van de *Gijsbrecht* zijn voor de meesten van ons wel bekend: “Het

hemelsche gerecht heeft zich ten lange lesten / Erbarremt over my, en mijn benaeuwde vesten / En arme burglary.” Maar wat staat hier eigenlijk? Geen mens zegt tegenwoordig toch meer ‘gerecht’ als hij ‘bestuur’ bedoelt? En wat doen die ‘vesten’ daar? Een vertaler kan de woorden wel veranderen, maar hoever mag je daarmee gaan?

■ STADSWALLEN

Laurens Spoor heeft de tekst uit 1637 samen met Ronald Klamer bewerkt voor de hedendaagse toneelliefhebber. Hoe heeft hij dat aangepakt? “Mijn belangrijkste doel was om zo dicht mogelijk bij de taal van Vondel te blijven, maar wel zó dat het publiek het kan verteren. Als de betekenis van een woord door de zin duidelijk wordt, dan heb ik het zo veel mogelijk zo gelaten. Bij *het hemelsche*

“Bij het hemelsche gerecht denkt niemand aan een fijne maaltijd of een lekkere appeltaart. Dat kon dus gewoon blijven staan.”

gerecht denkt niemand aan een fijne maaltijd of een lekkere appeltaart. Die uitdrukking kon in dit geval dus gewoon blijven staan. En ook van *vesten* is wel duidelijk wat ermee bedoeld moet zijn, namelijk iets als ‘stadswallen’ of ‘stad’, omdat Gijsbrecht ze in één adem noemt met de andere belangrijkste dingen die gered zijn: hijzelf en de burgerij.”

Ook de klank van Vondels taal komt vaak vreemd op ons over. Als Vondel *veer* gebruikt, gaat het niet om een stukje vogel maar om *ver*, het omgekeerde van *dichtbij*. Maakt u van die rare klinkers hedendaags Nederlands?

“Nee, net als bij de woorden heb ik de klanken alleen aangepast wanneer dat nodig was. Vaak begrijp je vanzelf wel dat *veer* ‘ver’ moet betekenen, en dan mag het blijven, maar soms geeft het verwarring, en dan paste ik het aan. Van het woord *vier* heb ik voor de duidelijkheid wel steeds gewoon *vuur* gemaakt, behalve toen het moest rijmen op *offerdier*. Gelukkig is dat daar geen probleem, want het is duidelijk dat je voor het ritueel offeren van een dier vuur nodig hebt.”

■ GEEN DREUN

Wat doet u met al die prachtige maar ouderwetse uitdrukkingen die we nu niet meer begrijpen? Als Gijsbrecht zich “in het uiterst” blijft “quijten” en zich niets aantrekt van het bevel uit de hemel om zijn verwoeste stad te verlaten, is hij iemand die “tegens ’t noodlot aen noch reuckeloos wou wrijten”.

“Een vertaling moet wel een mooi resultaat opleveren en ook passen in het ritme van Vondels versregels, zijn alexan-

drijnen [regels die bestaan uit zes jamben; een jambe is eerst een onbeklemtoonde lettergreep, dan een beklemtoonde – OvM en TvdW]. Dat metrum wil ik behouden omdat het voor mij een wezenlijk onderdeel is van de toneeltaal van de zeventiende eeuw, de manier waarop de dichter zich tot zijn publiek richt. Maar het is wel een opgave om die alexandrijnen mooi te laten lopen en vooral niet te laten dreunen. Dat is natuurlijk ook een kwestie van goed voordragen en behendig acteren. Voor Gijsbrecht die zich in zijn stad blijft ‘quijten’ en ‘noch reuckeloos wou wrijten’ hoewel dat zijn bestemming niet is, heb ik een oplossing gevonden die gelukkig goed in het rijm en het metrum past. Hij is nu iemand ‘Die zich vermetel tegen ’t noodlot wilde keren’ om zich ‘tot het uiterste [te] verweren.’”

Hoe moet dat midden in een versregel, als u helemaal klem zit in het metrum, bijvoorbeeld met “burgery en landzaet”. Maakt u daarvan *burgers en boeren*?

“Dat was een lastig geval. *Burgers en boeren* kan niet. Dat past niet in het metrum van Vondels alexandrijnen. Maar *burgerij* behouden en combineren met *boeren* is gewoon niet mooi. *Boeren* is te plat, te ordinair, naast een ‘deftig’ woord als *burgerij*. In dit geval heb ik een nieuw woord verzonnen: *boervolk*. Dat vind je denk ik wel in Zuid-Afrika, maar bij ons is het *boeren*volk. Dat nieuwe woord bestaat niet in het Nederlands, maar het klinkt voor mij wel alsof het van Vondel had kunnen zijn.”

■ WOORDSPEL

U wilt dicht bij de taal van Vondel blijven, maar is zijn manier van spreken niet veel te ingewikkeld? Als Gijsbrecht komt vertellen dat de belegering van zijn stad precies een jaar geduurd heeft, zegt hij: “Ja op ’t verjaeren zelf van ’t jaerige beleg.” Dat is onbegrijpelijk voor eenentwintigste-eeuwers.

“Voor het prachtige woordspel van Vondel heb ik per geval naar een andere oplossing gezocht. Die verjaardag van het beleg dat een jaar geduurd heeft, heb ik kort weergegeven met ‘Na, op de dag, één jaar’, en de regel heb ik verder aangevuld. Andere vondsten van hem heb

ik gekoesterd en zo veel mogelijk bewaard. Als Gijsbrechts broer Arend buiten de stad een vreemde snuiter oppakt, blijkt dat een spion te zijn. De slimme man doet alsof hij doorslaat en vertelt van het schip dat de vijand heeft achtergelaten: ‘Vraechtge na bewijs? / Ghy ziet, hoe daer een schip, het Zeepaerd, leit, vol rijs.’ Dat dat schip juist Zeepaerd heet, is cruciaal in het stuk. Het verwijst namelijk naar beroemde listen waarmee belegerde steden zijn ingen-

Gijsbrecht van Aemstel

De *Gijsbrecht van Aemstel* (1637) van Joost van den Vondel (1587-1679) is een treurspel over de ondergang van het middeleeuwse Amsterdam, over macht en wraak. Het speelt tijdens Kerstavond in het jaar 1304, als de stad wordt aangevallen en verwoest; het eindigt met de belofte van de aartsengel Rafaël dat de stad zal herrijzen en in de zeventiende eeuw de belangrijkste en rijkste van de wereld zal zijn. Vondel heeft zich gebaseerd op de *Aeneis* van Vergilius, een epos over de ondergang van Troje, de reis van prins Aeneas en de stichting van Rome. De titelheld Gijsbrecht is Aeneas; Amsterdam is Troje en Rome tegelijk.

Vondel schreef het stuk speciaal voor de opening van de schouwburg aan de Amsterdamse Keizersgracht in 1638. Het ontwikkelde zich tot het beroemdste Nederlandse toneelstuk, dat eeuwenlang bijna ieder jaar rond de jaarwisseling op het programma stond. Die traditie hield stand tot 1968; daarna heeft de *Gijsbrecht* incidenteel regisseurs en bewerkers als Hans Croiset, Rieks Swarte en nu Laurens Spoor geïnspireerd.

Beroemde regels uit de *Gijsbrecht*:

- O Kersnacht, schooner dan de daegen,
Hoe kan Herodes ’t licht verdraegen,
Dat in uw duisternisse blinkt,
En word geviert en aengebeden?
- Waer werd oprechter trouw
Dan tusschen man en vrouw
Ter weereld oit gevonden?
- De liefde tot zijn land is yeder
aengeboren.
- Vaer wel, mijn Aemsterland:
verwacht een’ andren heer.

Laurens Spoor

Laurens Spoor (1953) studeerde enige tijd Frans, maar brak die studie af om naar de toneelschool te gaan. Sindsdien speelde, regisseerde, vertaalde en schreef hij. Van Vondel bewerkte hij, naast de *Gijsbrecht*, onder andere *Joseph in Dothan* en *Joseph in Egypten*.

men: het paard van Troje en het turfschip van Breda. Maar hoe kon ik die belangrijke zin behouden en tegelijk het oude woord *rijs* ('rijshout') vertalen dat aan het eind staat, en dus moet rijmen? Dit probleem heb ik opgelost door de woordvolgorde te veranderen: 'Vraagt ge zekerheid? / Gij ziet, hoe 'n schip, het Zeepaard, daar vol takken leit.' Het is leuk als zoiets lukt."

Gijsbrecht, zijn vrouw Badeloch en de andere personages staan vaak uitgebreid te vertellen over wat er in het verleden allemaal is gebeurd of hoe het centrum van Amsterdam wordt verwoest door de vijanden. Zijn die eindeloze monologen niet te saai voor onze snel verveelde generatie? "Ja, de monologen in de *Gijsbrecht* zijn voor ons gevoel te lang. Het bewerken van dit toneelstuk betekende om te beginnen flink inkorten. Het publiek van vandaag trekt zo'n urenlang stuk anders niet. Theatraal heb ik geprobeerd de tekst ook wat boeiender te maken door geregeld monologen om te schrijven tot dialogen. In het origineel zegt Badeloch ergens midden in haar verhaal waarin ze verslag doet van haar onheilspellende droom: 'Ik hoor onraed.' Voor ons tegenwoordig is het leuker als iemand op het toneel haar onderbreekt en alarm slaat door 'Ik hoor onraed' te roepen. Zo kun je met een tekst spelen zonder dat je de schrijver onrecht aandoet."

"Vondel kan erg mooi situaties met elkaar vergelijken. Als de vijanden van Amsterdam wegvlugten over de Haarlemmerdijk, is het voor hem net alsof een kudde wrede wolven en tijgers op de loop gaat voor het gebrul van een leeuw die die dag geen prooi gevonden heeft en hongerlijdt. Vondel weidt daar verzen lang over uit. Zulke homerische

"Vondel is een groot dichter, maar niet zo'n heel groot toneelmaker; daar kun je als vertaler winst boeken."

vergelijkingen heb ik meestal geschrapt of sterk ingekort. Vondel is een groot dichter, maar niet zo'n heel groot toneelmaker; eigenlijk is hij een beetje onhandig en zit er weinig vaart in zijn verhaal; daar kun je als vertaler winst boeken. Van de hele passage over de vijanden, de wolven, de tijgers en de leeuw heb ik één regel gemaakt: 'Zo ook verjaagt de leeuw een kudde wrede wolven.' Het idee van Vondel is op deze manier behouden en toch is de vaart niet uit de tekst gehaald."

■ VROUWEN

Dus Vondels tekst is niet heilig?

"Ik zou mijn uitgangspunt willen samenvatten als 'Zo Vondel mogelijk'. In de eerste plaats wil ik de dichter recht doen en in zijn waarde laten. Maar ik moet ook rekening houden met het hier en nu. Als bewerker moet ik inschatten wat het publiek aankan: in het begin is het zeker nog niet toe aan *reuckeloos* ('roekeloos'), maar als het eenmaal gewend is aan *veur* en *deur*, dan kan zo'n afwijkende woordvorm misschien wél. En in bekende fragmenten kun je makkelijker rare varianten laten staan dan in onbekendere stukken. Maar *wit* in de betekenis 'doel' (vergelijk *doelwit*) heb ik altijd geschrapt."

Wie spreekt volgens u de mooiste taal in de *Gijsbrecht*?

"Daar kan ik gemakkelijk antwoord op geven: de vrouwen. Die zijn heel goed

gebekt, hebben prachtige teksten en weten precies wat ze zeggen. Badeloch, bijvoorbeeld, laat zich niet overschreeuwen of ondersneeuwen. Als zij weigert om Gijsbrecht in de steek te laten, krijgt ze te horen dat vrouwen alleen maar tot last zijn, omdat ze toch niks kunnen uitrichten. Als een echte heldin antwoordt ze: 'Bestelme slechts een zwaerd, ick ben bereid te vechten, / Te sterven aen de zy van mijnen vromen man.' In die zin hoefde ik alleen *bestelme* als *bezorg mij* te vertalen, en *vromen* weer te geven met *dapp're*, de rest is klare taal."

Is de vrouwentaal bij Vondel anders dan de mannentaal?

"Ik vind van wel. De vrouwen van Vondel zijn praktischer dan de mannen. Mannen hebben het over staatsbelang, idealen en eer, en dat is prachtig, maar vrouwen praten over de praktijk, over de verantwoordelijkheid voor hun gezin. Als Gijsbrecht uitroept dat hij zich in het krijgsgewoel gaat storten, zegt Badeloch nuchter: 'Waer wiltge heen? U zelf verdrincken in de gracht?' Prachtig toch? En zo op-en-top Amsterdams. Dat snapt iedereen, daar hoef je niets aan te veranderen." ■

Gijsbrecht van Amstel wordt van 1 tot en met 8 januari 2012 door Het Toneel Speelt opgevoerd in de Amsterdamse Stadsschouwburg, in een regie van Jaap Spijkers. Daarna trekt de voorstelling door het land. Zie Hettoneelspeelt.nl.

De *Gijsbrecht* in de Stadsschouwburg wordt gespeeld door onder anderen Daan Schuurmans, Fockeline Ouwerkerk, Mark Rietman en Carine Crutzen.